

- «Якщо ви хочете бути улюбленим учителем, поклопочіться про те, щоб вихованцеві вашому було що у вас відкривати».
- «Виховувати – означає перш за все думати один про одного добре: вчитель добре думає про свого вихованця, а вихованець добре думає про свого вихователя».
- «Діти тягнуться до того, хто сам тягнеться до них, не може жити без них, знаходить щастя і насолоду в спілкуванні з ними».
- «Тільки той стане справжнім учителем, хто ніколи не забуває, що він сам був дитиною» [8].
- «Завдання вчителя полягає в тому, щоб постійно розвивати в дітей позитивне почуття задоволення учінням, щоб з цього почуття виник і утвердився емоційний стан – пристрасне бажання вчитися» [9: 7].
- «Щоб стати справжнім вихователем дітей, треба віддати їм своє серце» [7].

Отже, в роботах видатного педагога знаходимо багато корисних рекомендацій щодо формування духовного світогляду дитини в процесі підготовки до навчання в школі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богуш А.М. Педагогічні виміри Василя Сухомлинського в сучасному освітньому просторі. Монографія. – К.: Видавничий дім «Слово», 2008. – 272 с.
2. Бондар Л. Методологічна основа гуманістичних ідей духовності в педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського// Рідна школа. – 2006. – № 9. – С.11-13.
3. Дубінка М. В.Сухомлинський про розвиток інтересу дітей до знань// Початкова школа. – 1998. – № 2. – С.38-40.
4. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа// Вибрані твори: У 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.4. – С.7-391.
5. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи // Вибрані твори: У 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.2. – С. 393-626.
6. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину// Вибрані твори: У 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.2 – С. 149-416.
7. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори: У 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.3 – С. 7-279.
8. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві// Вибрані твори: У 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.2. – С. 419-656.
9. Сухомлинський В.О. Інтерес до учіння – важливий стимул навчальної діяльності учнів // Вибрані твори: У 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.5 – С. 13
10. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К.: Рад. школа, 1976. – 263 с.

УДК 371. 4 Сухомлинський: 372.890.8

О.М. Трегубенко

ВПЛИВ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО НА РОЗВИТОК ПРИРОДНИЧОГО КРАЄЗНАВСТВА В СИСТЕМІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті розглядаються педагогічні ідеї В. О. Сухомлинського про можливості і шляхи використання в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи педагогічного потенціалу природи рідного краю. Визначається вплив творчого доробку педагога на розвиток природничого краєзнавства в системі вітчизняної шкільної освіти.

The article deals with the pedagogical ideas of V.A. Sukhomlinskiy about the possibilities and ways of use of the pedagogical potential of native land's nature in the educational process of a secondary school. The influence of the pedagogue's creative groundwork on development of the natural local history in the system of school education in our country is determined.

Перехід сучасного суспільства до нового етапу свого розвитку висуває, як одне з основних завдань, що стоять перед системою освіти, завдання формування духовного світу особистості, важливою складовою якої є образ рідного краю. Однією з можливостей рішення цієї задачі є пошук шляхів підвищення ефективності краєзнавства, яке дозволяє активізувати індивідуальну пізнавальну діяльність учня, розкриває абсолютно нові можливості для виховання і самовиховання, розвитку і саморозвитку особистості.

Образ рідного краю, насичений модальними та емоційними подробицями, інтегрується в життя дитини, стає пріоритетною складовою її духовного світу. Особливе значення у формуванні образу Батьківщини має пізнання природи. Вивчення своєрідності природних компонентів своєї місцевості, розуміння сутнісних характеристик і причинно-наслідкових зв'язків природи, їх емоційне та естетичне сприйняття поступово формують багатогранне відчуття «рідної батьківської землі».

Декларування значущості пізнання природи рідного краю в становленні особистості дитини, розуміння необхідності конструктивно-критичного вивчення і урахування вітчизняного педагогічного досвіду, дає підставу для дослідження педагогічних концепцій, в основі яких лежать гуманістичні ідеї народної педагогіки, що відображають необхідність пізнання рідного краю, формування відчуття Батьківщини як важливого елементу національної самосвідомості.

Особливе значення в розумінні необхідності організації пізнання дітьми природи в процесі навчання і пошуку конкретних методів, прийомів і способів залучення учнів до дослідження природних компонентів своєї місцевості має педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського, який одним із шляхів формування цілісної системи знань і розвитку творчих сил особистості учня вважав вивчення «книги природи» рідного краю.

Аналізу педагогічних ідей В. О. Сухомлинського з позицій сучасного стану педагогічної науки присвячені різнопланові історико-педагогічні дослідження Н. В. Безлюдної, Г. Л. Бондаренко, М. М. Дубінки, Г. В. Калмикова, В. К. Кіндрата, В. О. Кравцова, Т. П. Остапівської, І. Є. Остапівського, Г. М. Ткаченко та інших. Вивчення літератури з проблеми дослідження дає підстави стверджувати, що до цього часу не проаналізовано педагогічний доробок вченого на предмет з'ясування впливу новаторських ідей В. О. Сухомлинського на розвиток природничого краєзнавства в системі середньої освіти.

Метою цієї статті є розгляд педагогічних ідей В. О. Сухомлинського про можливості і шляхи використання в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи педагогічного потенціалу природи рідного краю та визначення впливу творчого доробку педагога на розвиток природничого краєзнавства в системі вітчизняної шкільної освіти.

Визначаючи природниче краєзнавство як всебічне, комплексне вивчення компонентів природи рідного краю, слід зазначити, що генезис цієї спеціалізованої підсистеми вітчизняної шкільної освіти обумовлений ідеологічними і соціальними еволюціями, цілями і завданнями освіти, вимогами шкільної практики.

Активізація процесу розвитку природничого краєзнавства характерна для 60-х років ХХ століття, що пов'язано із зміною структури середньої освіти, частковою демократизацією педагогічної думки, внесенням національного компоненту до навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи. Ці зміни в системі вітчизняної освіти були обумовлені загальнодемократичними суспільними процесами цього часу і ухваленням «Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» у 1958 році.

Цей етап розвитку вітчизняної школи характеризується виникненням новаторських педагогічних концепцій гуманізації процесу навчання і всестороннього розвитку особистості дитини, серед яких провідне місце займають ідеї В. О. Сухомлинського про формування особистості учня на основі комплексу етико-естетичних цінностей, складовою частиною якого є природа рідного краю.

Ролі природи у навчанні, розвитку і вихованні підростаючого покоління присвячено чимало праць В. О. Сухомлинського, в них педагог розкриває конкретні шляхи використання її потенціалу для підвищення ефективності цілісного педагогічного процесу. Визначаючи основним завданням школи формування гармонійно розвинутої, духовно багатої, суспільно активної особистості з науковим світоглядом і з високим моральним потенціалом, В. О. Сухомлинський розглядає можливості використання природи рідного краю для досягнення поставленої мети.

Великого значення педагог надає природі як джерелу знань, оскільки: «У природі закладені в доступній для дитини формі прості і в той же час складні речі, факти, явища, залежності, закономірності, інформація про які нічим не замінима, тому що вона відповідає саме світу дитячої природи» [8: 37].

Відзначаючи необхідність надання процесові навчання наукового характеру, наступальності, конкретності та гуманності, В. О. Сухомлинський підкреслював значущість пізнання природи для накопичення дитиною багатства чуттєвих вражень, всіляких образів об'єктів та явищ навколишньої дійсності, які виступають основою формування цілісної системи знань учнів: «Я прагнув до того, аби всі роки дитинства навколишній світ, природа постійно жили свідомість учнів яскравими образами, картинами, сприйняттями і уявленнями, аби закони мислення діти усвідомлювали як струнку споруду, архітектуру якої підказала природа» [7: 124].

Широко використовуючи в своїй педагогічній практиці метод спостереження за природними об'єктами та явищами, В. О. Сухомлинський ставив акцент на накопичення дітьми всіляких відчуттів, які дають дитині матеріал, що дозволяє судити про якесь явище чи об'єкт. Читання «книги природи», на думку педагога, забезпечує зв'язок інтелектуальної і емоційної сфер, сприяючи виникненню образів навколишньої дійсності, які супроводяться сильними враженнями в емоційній пам'яті людини. Чуттєва природа цих емоційних вражень виявляється в тому, що людина зберігає їх у свідомості все життя і пов'язує їх з певними уявленнями про об'єкти та явища рідної природи. У цих уявленнях представлені не тільки перцептивні ознаки об'єкта, але й емоційно-особистісне ставлення до нього. У процесі емоційного впливу з максимальною віддачею „працюють” найбільш рельєфні зображально-виражальні сторони дійсності: фарби, звуки, запахи, а також пов'язані з ними асоціації.

У процесі формування уявлень про природні об'єкти та явища результати безпосереднього чуттєвого сприйняття навколишньої дійсності піддаються уявному перетворенню під впливом цілей навчальної діяльності, іншими словами, постійно відбувається перехід сприйняття в мислення й навпаки. В. О. Сухомлинський, визначаючи природу як «колиску дитячої думки», «першоджерело уявлень, понять, думок, узагальнень», відзначав, що «треба прагнути, аби кожна дитина пройшла школу дитячого мислення» [8: 38]. У першу чергу, це пов'язано з тим, що процес формування уявлень про об'єкти та явища навколишньої дійсності відбувається шляхом розвитку провідних когнітивних процесів, які становлять основу навчальної діяльності учнів.

На думку вченого, найважливішими формами організації навчальної діяльності, «уроками мислення» є спостереження за природними компонентами своєї місцевості, бесіди про природу в момент її споглядання, зображення об'єктів і явищ навколишньої дійсності, в процесі яких максимально активізується спостережливість і розумова діяльність школярів: процеси порівняння, узагальнення, аналізу і синтезу. У ході спостереження, зображення дитина постійно порівнює різні об'єкти, їхні частини, властивості, помічаючи те спільне, що їх об'єднує і те індивідуальне, притаманне тільки цьому об'єкту, що слугує відмінними ознаками спостережуваного об'єкта, вчиться виділяти головне в тому, що сприймається, що сприяє формуванню цілісного наочного образу об'єкта.

Процес формування знань і розвитку мислення нерозривно пов'язаний з емоційною сферою особистості, що при правильній організації сприяє стимулюванню емоційно-ціннісного ставлення учнів до навколишньої дійсності. У численних враженнях, які отримують діти, сприймаючи природу рідного краю, насолоджуючись її красою,

гармонійністю і досконалістю, створюється основа для розширення кола об'єктів та явищ, які стають об'єктом почуттів дитини, а також основою для збагачення її переживань.

Почуття дитини є не тільки живим відгуком на все те, що відбувається навколо неї, вони не тільки проявляють різні сторони її внутрішнього світу, але й формують важливі риси її особистості, її бачення світу: «...те, що відкривається перед людиною з перших же кроків її свідомого життя – з тієї миті, як вона подумала і пережила, вона повинна не лише бачити і розуміти, але і любити, дорожити, вважати своїм, відчувати себе часткою світу, в якому вона народилася» [3: 239 – 240]. На думку В. О. Сухомлинського, саме краса природи є «середовищем, фоном для переживання цих важливих світоглядних істин» [5: 246].

Важливим завданням батьків і педагогів є формування в душі дитини відчуття, яке В. О. Сухомлинський називав «пам'ять серця», – «...в свідомості, в емоційній пам'яті дітей відображалися, назавжди залишалися найменші деталі рідної природи, ті незабутні куточки, з яких поступово складається світ, дорогий для людини» [3: 240]. Саме це відчуття, сформоване шляхом емоційного сприйняття краси природи рідного краю, є одним із джерел формування патріотичної свідомості учнів.

Емоційно-ціннісне відношення дітей до природи, за В. О. Сухомлинським, є серцевиною патріотичного виховання: «Картини рідної природи, що уразили дитину своєю красою і привабливістю, не лише ніколи не стираються в пам'яті пізнішими сприйняттями, але і протягом всього життя відіграють значну роль в емоційному забарвленні таких понять, як Батьківщина, рідний край, рідні місця» [2: 69].

Найважливішою заповіддю людини, яка покликана утвердити почуття моральної відповідальності за власні дії на рідній землі, В. О. Сухомлинський називає любов до Батьківщини – «Батьківщина – це твоя колиска, твій дім, джерело твого щастя» [4: 17] – саме це відчуття стає основою формування духовного світу особистості, її національної самосвідомості, ідейної спрямованості, суспільної активності. У своїх роботах педагог відзначав, що важливе значення в здійсненні завдань патріотичного виховання мають екскурсії і походи, в процесі яких «...здійснюються важливі завдання виховання учнів: любов до Батьківщини отримує велику конкретність, свідомість, посилюється допитливість, зміцнюються колективістські риси» [1: 164].

В умовах гуманізації педагогічного процесу В. О. Сухомлинський по-новому осмислював значущість краси навколишнього світу в житті дитини. Вирішальною умовою її дії на особистість педагог вважав пробудження в учнів відчуття краси, відзначаючи, що «уроки серед природи – це ті хвилини, коли вчитель торкається до дитячого серця красою рідного краю, рідного слова» [4: 36]. Бачення і розуміння краси природи, з точки зору В. О. Сухомлинського, є потужним поштовхом до дитячої творчості, яка дозволяє вчителю розкрити самобутність кожного учня, сприяє самоствердженню і самовираженню учнів. «Милування, насолода прекрасним, природно переростає в бажання жити за законами краси – творити прекрасне, насолоджуватися прекрасним, створеним своїми руками» [6: 154].

Надаючи великого значення красі як одному із засобів впливу на духовний світ школяра, педагог підкреслював, що естетична дія природи може служити потужним поштовхом до активного залучення дитини до суспільно корисної діяльності. Використовуючи в своїй педагогічній практиці різноманітні форми трудової діяльності з охорони і примноження природних компонентів своєї місцевості: індивідуальні і колективні спостереження за зеленими насадженнями, знищення бур'янів, турбота про бджіл, висадження плодкових дерев і рослин-медоносів, закладка лісосмуг, боротьба з ярами, В. О. Сухомлинський відзначав, що діяльність дитини, спрямована на перетворення світу, створення і охорону матеріальних багатств Батьківщини, максимально активізує інтелектуальну та емоційну сфери особистості, формує її моральні якості. Безмежна любов до Батьківщини і працьовитість, на думку вченого, є основними етичними якостями людини [2: 188].

Підводячи підсумки, можна зробити висновок про значний внесок ученого в розвиток педагогічних уявлень про можливість використання потенціалу природи рідного краю при

організації цілісного педагогічного процесу. Пізнання природи рідного краю, як одна з найважливіших ланок педагогічної системи В. О. Сухомлинського, передбачає використання різноманітних оригінальних методів, прийомів і форм навчання та виховання, спрямованих на розвиток інтелектуальної і емоційної сфер особистості.

Новаторські, за часів авторитарної педагогіки, ідеї В. О. Сухомлинського про реалізацію в процесі пізнання природи рідного краю функцій формування цілісних і наочних уявлень про об'єкти та явища навколишньої дійсності на основі їх безпосереднього сприйняття, розвиток сприйнятливості, спостережливості, образної пам'яті, уяви, основ теоретичного мислення учнів, стимуляції емоційно-ціннісного ставлення до навколишньої дійсності, виховання позитивного ставлення до навколишнього середовища, любові до рідної землі, сприяли розвитку природничого краєзнавства в системі вітчизняної шкільної освіти.

Започаткована педагогом методична система використання педагогічного потенціалу природи рідного краю в процесі навчання, виховання і розвитку школярів, що ґрунтується на підпорядкуванні всієї педагогічної роботи гармонійному формуванню й всебічному розвитку особистості вихованця, розширила цільові установки і методичні можливості природничого краєзнавства; збагатила новими методами, прийомами і формами навчальної діяльності; розкрила значення пізнання природи рідного краю у формуванні наукового світогляду, етичних переконань учнів, розвитку їх пізнавальних і творчих здібностей, виробленні навичок інтелектуальної, трудової, моральної, естетичної діяльності, залученні до багатств духовної культури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сухомлинский В. А. Воспитание коллективизма у школьников / В. А. Сухомлинский. – М.: Изд-во Акад. пед. наук, 1956. – 272 с.
2. Сухомлинский В. А. Духовный мир школьника (подросткового и юношеского возраста) / В. А. Сухомлинский – М.: Учпедгиз, 1961. – 223 с.
3. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека: (Этика коммунистического воспитания). Пед. наследие / В. А. Сухомлинский / [Сост. О. В. Сухомлинская]. – М.: Педагогика, 1990. – 288 с. – (Б-ка учителя).
4. Сухомлинский В. О. Моральні заповіді дитинства і юності / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1966. – 232 с.
5. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1970. – 288 с.
6. Сухомлинский В. А. О воспитании / В. А. Сухомлинский / [Сост. и авт. вступ. очерков С. Соловейчик]. – [5-е изд.]. – М.: Политиздат, 1985. – 270 с.
7. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям / В. А. Сухомлинский – К.: Рад. шк., 1988. – 272 с.
8. Сухомлинский В. А. Школа и природа / В. А. Сухомлинский // Советская педагогика. – 1970. – № 5. – С. 36 – 45.

УДК 375. 01 (075)

Т.В. Челпаченко

УМСТВЕННЫЙ ТРУД ПОДРОСТКА В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ В. А. СУХОМЛИНСКОГО

У статті розглянуто розумову працю школяра як провідний тип навчальної та позаурочної творчої діяльності; подано характеристику розумового виховання; проаналізовано методи, засоби та форми розумової праці у педагогічній спадщині та досвіді В. О. Сухомлинського.

In clause brainwork of the schoolboy as leading type of educational and after-hour creative activity is considered; characteristics of intellectual education are given; methods, receptions and forms of brainwork in a pedagogical heritage and V.A.Sukhomlinskogo's experience are analyzed.